

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 159.9:351.74(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/1>

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ

PSYCHOLOGICAL READINESS OF OPERATIVES TO USE COERCIVE MEASURES

Дьорова О.М., інспектор відділу служби освітньої безпеки

Одеське районне управління поліції № 2 Головного управління Національної поліції в Одеській області

У статті висвітлено науково-теоретичні та практичні засади формування психологічної готовності оперативних працівників Національної поліції України до правомірного застосування заходів примусу. Автор підкреслює, що така готовність є складною інтегральною характеристикою особистості, що поєднує когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні, комунікативні та лідерські компоненти. Окрема увага приділена структурному аналізу кожного з компонентів з урахуванням функціонального навантаження в умовах службово-оперативної діяльності. Стаття обґрунтовує, що психологічна готовність не є сталою чи вродженою властивістю, а формується поступово, за умови цілеспрямованої підготовки, морального усвідомлення меж допустимого застосування сили, правової обізнаності та високого рівня самоконтролю.

У центрі дослідження – розробка й опис п'яти ключових змістовних блоків тренувальної програми для формування психологічної готовності: розвиток уваги і спостережливості, зміцнення пам'яті, стимулювання мислення і навичок ухвалення рішень, формування емоційної стійкості, удосконалення комунікативних умінь та соціальної взаємодії. У кожному з блоків подано приклади вправ, рольових сценаріїв і тренінгових завдань, адаптованих до професійної діяльності поліцейських. Автор наголошує на необхідності впровадження запропонованої моделі в освітній процес ЗВО МВС України, систему підвищення кваліфікації та щоденну службову підготовку.

Підкреслюється важливість дотримання принципів законності, необхідності, пропорційності та мінімізації шкоди при застосуванні заходів примусу, а також тісний зв'язок психологічної готовності з моральною і правовою відповідальністю. Представлені результати можуть бути використані для удосконалення програм підготовки оперативного складу, розробки методичних рекомендацій та інтеграції психологічних тренінгів у практичну діяльність правоохоронних органів.

Ключові слова: психологічна готовність, оперативний працівник, заходи примусу, тренування, емоційна стійкість, поліція, саморегуляція, службова діяльність.

The article highlights the scientific, theoretical and practical foundations of forming the psychological readiness of operational officers of the National Police of Ukraine for the lawful use of coercive measures. The author emphasizes that such readiness is a complex integral characteristic of a personality which combines cognitive, emotional and volitional, motivational, communicative and leadership components. Particular attention is paid to the structural analysis of each of the components, taking into account the functional load in the conditions of service and operational activities. The article substantiates that psychological readiness is not a permanent or innate property, but is formed gradually, subject to purposeful training, moral awareness of the limits of the permissible use of force, legal awareness and a high level of self-control.

The research focuses on the development and description of five key content blocks of a training program for psychological readiness: developing attention and observation, strengthening memory, stimulating thinking and decision-making skills, building emotional stability, improving communication skills and social interaction. Each of the blocks contains examples of exercises, role-playing scenarios and training tasks adapted to the professional activities of police officers. The author emphasizes the need to introduce the proposed model into the educational process of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the system of professional development and daily service training.

The author emphasizes the importance of adherence to the principles of legality, necessity, proportionality and minimization of harm when applying coercive measures, as well as the close connection between psychological readiness and moral and legal responsibility. The presented results can be used to improve training programs for operational personnel, develop methodological recommendations and integrate psychological training into the practical activities of law enforcement agencies.

Key words: psychological readiness, operational officer, coercive measures, training, emotional stability, police, self-regulation, official activity.

У складних умовах сьогодення, коли працівники Національної поліції України змушені виконувати свої службові обов'язки в обстановці підвищеного ризику, конфліктності та соціального напруження, постає нагальна потреба у забезпеченні їхньої психофізичної стійкості, професійної врівноваженості та здатності приймати правомірні рішення щодо застосування заходів примусу. Відсутність достатньої психологічної підготовки до таких дій може призвести до помилок, емоційних зривів, перевищення повноважень або, навпаки, пасивності у критичних обставинах.

Правомірне застосування фізичної сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї можливе лише за умов достатнього рівня сформованої психологічної готовності оперативного працівника, яка дозволяє йому діяти свідомо, виважено, без шкоди для себе, колег і громадян. Ця

готовність не є вродженою – вона формується на основі тренування, систематичної підготовки, внутрішнього переконання в правомірності власних дій, здатності контролювати емоції та розуміти межі допустимого.

Наразі в практичній підготовці поліцейських психологічного компонента готовності до застосування примусових заходів розглядається фрагментарно, що не відповідає викликам професійної діяльності. Відсутність єдиної науково обґрунтованої моделі формування такої готовності унеможливує цілісне забезпечення ефективної службової діяльності в умовах загрози.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю комплексного підходу до розвитку психологічної готовності оперативних працівників як складової професійної компетентності. Зокрема, потребує уваги формування здатності до миттєвого прийняття правомірного

рішення в екстремальній ситуації, утримання емоційної стабільності, моральної відповідальності та ефективної комунікації. Запропоновані наукові засади мають важливе прикладне значення для освітнього процесу ЗВО МВС, програм службової підготовки та підвищення кваліфікації співробітників поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі приділяється значна увага проблематиці формування психологічної готовності працівників правоохоронних органів до застосування заходів примусу в екстремальних умовах. Зокрема, Розов В. у своїй статті акцентує на необхідності розвитку психологічної стійкості правоохоронців для ефективного виконання оперативно-бойових завдань в екстремальних ситуаціях, підкреслюючи важливість емоційної стабільності та здатності до самоконтролю [1]. Швець Д. В. досліджує професійно-психологічну готовність поліцейських до роботи в умовах воєнного стану, наголошуючи на необхідності впровадження інноваційних форм підготовки, які враховують індивідуальні особливості курсантів та сприяють розвитку їхньої адаптивності до складних умов службової діяльності [2]. У дисертаційному дослідженні Бондаренка Я. Г. розглядається психологічна готовність фахівців спеціальних підрозділів МВС України до виконання завдань різного рівня складності, з акцентом на системний підхід до формування правової свідомості та професійної поведінки [3]. Крім того, Хацаюк О. В. та співавтори пропонують модель формування готовності майбутніх офіцерів-правоохоронців до застосування заходів фізичного впливу в різних умовах службово-оперативної діяльності, що включає використання сучасних педагогічних технологій у професійній освіті [4]. Також, у дослідженні Вознесенського І. В. аналізуються особливості формування готовності працівника поліції до застосування вогнепальної зброї в екстремальних умовах, підкреслюючи складність цього процесу та необхідність спеціальних навичок і постійного саморозвитку особистості [5]. Загалом, аналіз наукових джерел свідчить про актуальність та багатогранність проблеми формування психологічної готовності правоохоронців до застосування заходів примусу, що вимагає комплексного підходу, який поєднує психологічну підготовку, правову обізнаність та професійну етику.

Тож, метою статті є теоретичне обґрунтування, структурний аналіз та практичне наповнення психологічної готовності оперативних працівників Національної поліції України до правомірного застосування заходів примусу в умовах службово-оперативної діяльності, а також розробка комплексної програми тренування ключових індивідуально-психологічних здібностей, що забезпечують ефективність, законність і безпечність дій у кризових ситуаціях.

Психологічна готовність оперативного працівника до застосування заходів примусу розглядається як інтегральний стан психіки, що забезпечує усвідомлене, обґрунтоване, правомірне застосування сили, спецзасобів або зброї в умовах загрози життю чи безпеці. Вона формується у взаємозв'язку з фізіологічною та фізичною готовністю та вимагає емоційної стійкості, нормативної обізнаності й навичок прийняття рішень у складних ситуаціях.

Заходи примусу, які можуть застосовувати оперуповноважені Національної поліції України, – це правомірні дії, які спрямовані на забезпечення громадського порядку і безпеки, затримання осіб, припинення правопорушень.

Як відомо, застосування заходів примусу оперативним працівником ґрунтується на таких обов'язкових правилах, як:

- законності – застосовувати силу, спецзасоби або зброю можна лише в передбачених законом випадках;
- необхідності – застосовувати силу, спецзасоби або зброю якщо інші способи вичерпані;
- пропорційності – застосовувати силу, спецзасоби або зброю якщо сила відповідає ступеню загрози;

– мінімізації шкоди – застосовувати силу, спецзасоби або зброю необхідно не більше, ніж потрібно для досягнення мети.

Згідно статей 42–46.1 Закону України «Про Національну поліцію» – поліція під час виконання повноважень уповноважена застосовувати заходи примусу. Відповідно до змісту цих статей, психологічна готовність оперативного працівника до правомірного застосування заходів примусу, включає у себе психологічну готовність до застосування:

- 1) фізичного впливу (сила) (Ст. 44 Закону України «Про Національну поліцію»);
- 2) спеціальних засобів (ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію»);
- 3) вогнепальної зброї (ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію») [6].

Психологічна готовність до застосування спеціальних засобів та вогнепальної зброї – це цілеспрямований психічний стан, що забезпечує законне, обґрунтоване, професійне, емоційно контрольоване використання спеціальних засобів та зброї в умовах реальної загрози життю або безпеці.

Психологічна готовність оперативного працівника до застосування заходів примусу під час виконання службових обов'язків – це складне, багатовимірне явище, яке охоплює фізичну підготовленість, професійні навички, емоційну стабільність, морально-етичні переконання та впевненість у власних діях. Така готовність визначається як цілісний психічний стан особистості, що дозволяє в межах закону усвідомлено, виважено та правомірно застосовувати силу, спецзасоби або зброю, не втрачаючи контролю над емоціями, рішеннями та поведінкою. Вона не є вродженою і потребує систематичної підготовки, тренування та рефлексії.

Структура психологічної готовності оперативного працівника включає п'ять основних груп індивідуально-психологічних здібностей: когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні, комунікативні та лідерські. Кожна з них забезпечує ефективність дій у складних, конфліктних, екстремальних умовах, де застосування примусу є вимушеним заходом.

1. Когнітивні здібності передбачають здатність оперативника:

- швидко аналізувати ситуацію;
- оцінювати ризики та передбачати дії злочинця;
- приймати в умовах дефіциту часу обґрунтовані, правомірні та зважені рішення (правомірність/необхідність застосування примусу);
- оперувати знаннями нормативно-правових актів (наприклад, Законів України «Про Національну поліцію», ККУ, КПК тощо) тощо.

2. Емоційно-вольові – здатність оперативного працівника:

- здійснювати контроль та унормування страху, агресії, тривоги, гніву;
- діяти, навіть коли страшно;
- зберігати спокій у критичній ситуації;
- демонструвати витривалість до психоемоційного навантаження;
- діяти рішучо, сміливо;
- бути дисциплінованим;
- не допускати перевищення повноважень навіть у стресових умовах;
- стримувати себе у ситуаціях провокацій або психологічного тиску тощо.

3. Мотиваційні індивідуально-психологічні здібності оперативного працівника до правомірного застосування заходів примусу під час виконання службових завдань – визначає його здатність:

- бути внутрішньо переконаним у правомірності дій;
- відчувати відповідальність перед суспільством;
- усвідомлювати цілі і наслідки примусу;

- усвідомлювати себе як захисника закону;
- усвідомлювати сенс професійної діяльності (служити, захищати, протидіяти злочинності);
- поважати гідність людини, навіть правопорушника.

4. Комунікативні індивідуально-психологічні здібності оперативного працівника до правомірного застосування заходів примусу під час виконання службових завдань – визначає його здатність:

- «...заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї...» (п. 1 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію»);

– психологічно грамотно врегульовувати або нейтралізувати конфлікт, що став приводом для виникнення несподіваної ситуації;

- навіювати необхідність правомірної поведінки тощо.

5. Лідерські індивідуально-психологічні здібностей оперативного працівника до правомірного застосування заходів примусу під час виконання службових завдань – визначає його здатність:

- заставити правопорушників підкоритися законним вимогам;
- враховувати відповідність застосованих оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрози інтересам суспільства і держави тощо.

Формування психологічної готовності здійснюється через змістовну тренувальну програму, яка включає п'ять тематичних блоків: розвиток уваги і спостережливості, зміцнення пам'яті, тренування мислення і навичок прийняття рішень, емоційно-вольовий контроль та розвиток навичок комунікації й соціальної взаємодії. У кожному блоці застосовуються вправи, адаптовані до специфіки професійної діяльності. Зокрема, для тренування уваги рекомендовано вправи типу «Знайди зміну», «Закреслення літер», «Майндфулнес», для пам'яті – «Що на столі?», «Кубік Рубіка», «Розпізнай прикмети». Для розвитку мислення – «Тактичні сценарії», «Ситуаційний таймер», «Пошук спільних властивостей». Для емоційної регуляції – рольові ігри з провокаціями, дихальні вправи, техніки релаксації. Комунікативний блок включає тренінги активного слухання, імпрровізацій, моделювання конфліктних ситуацій.

Таким чином, психологічна готовність до правомірного застосування заходів примусу має розглядатись як комплексна характеристика, що формується поступово й системно. Вона забезпечує не лише правову точність дій оперативника, а й гуманність, виваженість, стабільність у стресових ситуаціях та відповідальність перед суспільством.

Формування психологічної готовності вимагає регулярного тренування індивідуально-психологічних здібностей. У статті пропонуються п'ять змістовних блоків тренування: розвиток уваги і спостережливості, пам'яті, мислення і прийняття рішень, емоційно-вольового контролю, комунікації та соціальної взаємодії. Кожен блок містить вправи й тренінги, адаптовані до професійної діяльності оперативника.

Висновки. Умови для розвитку та формування психологічної готовності до правомірного застосування заходів примусу:

По-перше, важливо забезпечити навчання курсантів і чинних працівників за спеціально розробленими програмами, які охоплюють:

– моделювання реальних ситуацій із поступовим ускладненням оперативних завдань та загостренням екстремальних умов;

– цільові рольові ігри, тренінги й психотренінги (зокрема тренінги стресостійкості, методи контролю емоцій, релаксації, адаптації до тиску);

– коучинг із прийняття рішень в екстремальних обставинах;

– психологічні симуляції (ігрове моделювання конфліктів, загроз, провокацій);

– аналіз відео реальних інцидентів із метою виявлення помилок та оцінки поведінки оперативника, а також прикладів ефективного й правомірного застосування сили, спецзасобів чи зброї.

Розробка таких програм має ґрунтуватися на індивідуальному підході – тренер, психолог або керівник повинен враховувати особистісні «проблемні зони» кожного учасника навчання, адаптуючи вплив на розвиток конкретних якостей: мислення, пам'яті, уваги, комунікативних навичок, емоційної стійкості, здатності до правомірного та інтуїтивного прийняття рішень.

Другою невід'ємною умовою формування готовності є участь оперативників у психологічних заходах, зокрема:

– психодіагностиці (оцінювання рівня тривожності, агресивності, імпульсивності тощо);

– психоедукативних тренінгах (навчання технікам саморегуляції, дихальним вправам, когнітивній переоцінці тощо);

– груповій роботі (дебрифінги, групи психологічної підтримки, розвиток емоційного інтелекту).

Застосування психодіагностики дозволяє ідентифікувати індивідуальні труднощі, на які слід спрямувати навчальний вплив. Навчальні заняття сприяють усвідомленню, обґрунтованому та професійному реагуванню в службових ситуаціях, а групова робота – розвитку здатності до взаємодії, командної координації та емоційної взаємодопоміжки.

Третьою критично важливою умовою є саморозвиток самих працівників. Це включає:

– регулярну саморефлексію («Чому я дію так?», «Що мене спонукає?», «Що я відчуваю?»);

– зміцнення моральної стійкості;

– самовиховання, розвиток відповідальності та почуття справедливості;

– освоєння технік аутотренінгу, медитації, дихальних практик;

– когнітивну перебудову мислення – заміну деструктивних установок на конструктивні.

Самоусвідомлення, саморефлексія та здатність до об'єктивної самооцінки сприяють глибшому пізнанню власних сильних і слабких сторін, визначенню професійно важливих сфер для подальшого розвитку, а також прийняттю персональних рішень щодо вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розов В. Психологічна стійкість працівників правоохоронних органів в екстремальних умовах. *Психологічний журнал*. 2021. № 1. С. 45–52.
2. Швець Д. В. Психологічна готовність поліцейських до роботи в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 112–117.
3. Бондаренко Я. Г. Особливості психологічної готовності фахівців спеціальних підрозділів до дій в екстремальних ситуаціях. *Право і Безпека*. 2016. № 1. С. 157–162.
4. Бондаренко Я. Г. Психологічна готовність фахівців спеціальних підрозділів МВС України до виконання професійних задач різного рівня складності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2010. 219 с.
5. Хацаюк О. В., Возний О. В. Формування готовності до фізичного впливу у службовій діяльності офіцерів поліції. *Теорія і практика підготовки поліцейських*. 2023. № 3. С. 88–94.
6. Вознесенський І. В. Психологічні аспекти застосування вогнепальної зброї поліцейськими в умовах стресу. *Психологія і право*. 2022. № 1. С. 56–61.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 03.05.2025).